

הסכנה שבחשד

מן הסיפור המרתק הזה נגזר אחד העקרונות החשובים ביהדות. שני שבטים, ראובן וגד, ראו שאדמות עבר הירדן המזרחי מציעות כרי מרעה משובחים לעדרי הצאן העצומים שלהם. הם פנו למשה וביקשו להתיישב שם במקום לעבור את הירדן. תחילה זעם משה. מעשה כזה, אמר, ישפיע לרעה על שאר העם: "האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשובו פה?". האם הם לא למדו דבר מחטא המרגלים, שבהתנהגותם מרפת-הידיים חרצו את גורלו של דור שלם לארבעים שנות נדודים במדבר?

הראובנים והגדים מיהרו להסביר את עצמם. אין הם מבקשים פטור מגיוס. ברור להם שהם ילוו את אחיהם לארץ המובטחת ויילחמו לצידם. "לא נשוב אל פתינו עד התנחל בני ישראל איש נחלתו". משה גרם להם להתחייב לכך בפומבי, וקיבל את בקשתם בתנאי שיעמדו בדבריהם. "ונכבשה הארץ לפני ה', ואחר תשובו - והייתם נקים מה' ומישראל, והייתה הארץ הזאת לכם לאחזה לפני ה'".

הביטוי שהדגשנו, "והייתם נקים מה' ומישראל", נעשה במהלך הזמן לאקסיומה מוסרית של היהדות. לא די לעשות את הישר בעיני ה'. חייב אדם לפעול כך שגם בעיני שאר האנשים ייראה כמי שעשה את הישר. צריך לעמוד מעל לכל חשד.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

איזה ביטוי מצאו הדברים בהלכה ובחיים היהודיים? המשנה במסכת שקלים מדברת על שלושה מועדים בשנה שבהם "תורמים את הלשכה". הלשכה היא אוצר המקדש, מקום שם נצברו תרומות מן הציבור, ו"תרומת הלשכה" היא נטילת שקלים ממנה לצורך קורבנות הציבור. המשנה קובעת:

אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות ולא במנעל ולא בסנדל ולא בתפילין ולא בקמיע, שמא יעני ויאמרו "מעוון הלשכה העני", או שמא יעשיר ויאמרו "מתרומת הלשכה העשיר". לפי שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום, שנאמר "והייתם נקים מה' ומישראל" (במדבר לב, כב), ואומר "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם" (משלי ג, ד).¹

בתוספתא מסופר באותה רוח: "נכנס לתרום את הלשכה - היו מפשפשיין בו בכניסה וביציאה ומדברין עמו משעה שנכנס עד שעה שיצא, לקיים [מה] שנאמר 'והייתם נקים מה' ומישראל'".²

כשלוקחים מטבעות מאוצר המקדש, אין די בכך שלא יהיה עוון; צריך שגם לא יהיה חשד לעוון. לכן, לאיש שנכנס לאסוף את הכסף אסור היה ללבוש או לענווד שום פריט שאפשר להחביא בו מטבעות. נוסף על כך, לפני שנכנס ואחרי שיצא ערכו אצלו חיפוש, ובעת ששהה בלשכה היו מדברים איתו כדי שלא יתפתה להכמין מטבעות בפיו.

שני מקורות חז"ל מתקופת בית שני מספרים על משפחות שהתפרסמו בתפקידן בחיי המקדש ובמאמצייהן מרחיקי הלכת להעמיד עצמן מעל לכל חשד. בית גרמו התמחה בהכנת לחם הפנים. נאמר עליו: "ובדבר הזה מזכירין אותן לשבח, שלא נמצאת פת נקיייה ביד בניהם וכיד בנותיהם מעולם, שלא יאמרו 'מלחם הפנים הן זוננין',

לקיים [מה] שנאמר 'וְהִייתֶם נֶקִים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל'³. בית אבטינס התמחה בהכנת הקטורת, וזכה לשבחים על כי "לא יצאת מהן אשה מבוסמת [=מבושמת] מעולם, ולא עוד אלא כשהיו נושאים אשה ממקום אחר היו פוסקים [=מתנים תנאים] 'על מנת שלא תתבסמי', כדי שלא יאמרו 'מִפְּטוּם הַקְטָרֶת הֵן מִתְבַּסְמוֹת', לקיים מה שנאמר 'וְהִייתֶם נֶקִים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל'⁴.

העיקרון הכללי מנוסח בתלמוד הירושלמי:

[אמר] רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: בתורה ובנביאים ובכתובים מצאנו שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום. בתורה מניין? דכתיב "וְהִייתֶם נֶקִים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל" (במדבר לב, כב). בנביאים מניין? דכתיב "אֵל אֱלֹהִים ה' [הוא יִדַע וְיִשְׂרָאֵל הוא יִדַע]" (יהושע כב, כב). בכתובים מניין? דכתיב "וּמִצָּא חֵן וְשָׁכַל טוב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם" (משלי ג, ד). גמליאל זוגא שאל לרבי יוסי בר רבי בון, "איזהו המחזור שבכולם?" אמר ליה, "וְהִייתֶם נֶקִים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל"⁵.

זהו היסוד לשני עקרונות הלכתיים. הראשון מכונה "חשד": יש מעשים מותרים בפני עצמם שנאסרו משום שאחרים הצופים בהם עלולים לחשוד באדם שהוא עובר עבירה. רבי שמעון בר יוחאי, למשל, סבר שזאת אחת הסיבות לכך שהתורה מצווה להשאיר לעניים בשדה התבואה דווקא את הפאה, הקצה המרוחק, ודווקא אותו לא לקצור. אם בעל השדה ישאיר לעניים חלקה בכניסה לשדה, או באמצע, העניים יקצרו אותה עוד לפני שבעל השדה גמר לקצור את השאר, ועוברי אורח עלולים לחשוד שהוא לא השאיר שום חלקה לא-קצורה לעניים. מאותו טעם קבעו חכמים שאם יש לבית שתי דלתות בשני רחובות, יש להדליק נרות חנוכה בשניהם, כך

שעובר אורח החולף ליד אחד מהם בלבד לא יחשוד שבעל הבית לא קיים את המצווה.

עיקרון הלכתי נוסף, הקשור בראשון, הוא "מראית עין". כך למשל, כאשר תחליפי החלב עוד לא היו נפוצים, אסור היה לשתות נוזלים דמויי חלב (כגון 'חלב' שקדים) עם בשר, כדי שאנשים לא יחשבו שזהו חלב. מאותה סיבה נאסר לתלות לייבוש בשבת בגדים שנרטבו (למשל בגלל נפילה למים) פן יחשבו אנשים שהם כוכסו בשבת. בהכללה, אסור לעשות מעשים מותרים בפני עצמם שמראית העין שלהם מזמינה פרשנות שגויה.

הקשר בין שני עקרונות אלה, או הניגוד ביניהם, שנוי במחלוקת בספרות חז"ל. יש הרואים בהם עקרונות דומים מאוד, אולי אפילו שני שמות לדבר אחד. אחרים מדגישים את השוני, ורואים בהם אפילו שני הפכים. "חשד" הוא האפשרות שאנשים יחשבו שעשית דבר אסור, ולכן יחשבו עליך רעות. "מראית עין" נוגעת למקרים שבהם אנשים יודעים שאינך מסוג האנשים העושה דברים אסורים, ולכן יסיקו בטעות את המסקנה שאם עשית מעשה א', שנראה להם בטעות כמו מעשה ב' - מעשה ב' מותר (בדוגמה שנתנו לעיל, מעשה א' הוא תלייה לייבוש ומעשה ב' הוא כביסה ותלייה לייבוש).

לכאורה - למראית עין, אם תרצו - הדאגה מפני מראיתם של דברים בעיני אדם מוזרה. הרי חשוב מה ה' חושב עלינו, לא מה חושבים עלינו אנשים. הגמרא מספרת על מפגש מרגש בין רבן יוחנן בן זכאי בשוכבו על ערש דוויי לבין תלמידיו:

אמרו לו, "רכינו, ברכנו!"

אמר להם, "יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם".

ובכל זאת, בתפיסת "והייתם נקיים" טמון רעיון עמוק. האמורא רבא דיבר בגנותם של אלה העומדים לנוכח ספר תורה אך לא בפני תלמיד חכם.⁹ להיות יהודי הוא להיות מוזמן להפוך לספר תורה חי. אנשים לומדים איך להתנהג לא רק מהספרים שהם לומדים אלא גם - ואולי בעיקר - מהאנשים שהם פוגשים. לצד "ספרי לימוד" מבקש החינוך היהודי "ספרים מהלכים": אנו זקוקים למופתים חיים לצד הלימוד הפורמלי. משום כך נהג ר' עקיבא ללכת אחר ר' יהושע וללמוד ממנו כיצד להתנהג גם בפרטיות, שכן "תורה היא וללמוד אני צריך".¹⁰ עיקרון החשד תובע מאיתנו לפעול בדרך שתוכל להיחשב למופת, על ידי כך שנהיה למעלה מכל חשד; ותאומו, עיקרון מראית העין, קובע כי כשם שחוברת הוראות צריכה להיות חד-משמעית, כך גם התנהגותנו - על ידי מאמץ שלא להיות חשופים לפרשנות שגויה. ראוי שאנשים יוכלו לצפות בדרך התנהגותנו וללמוד מאיתנו איך אמור יהודי לחיות.

חלותם של כללים אלה על כל יהודי, ולא רק על גדולי החכמים, היא עדות מובהקת לשוויוניות הרוחנית של ההלכה. כל אחד מאיתנו מתבקש להיות דמות מופת. קיומם של כללים אלה למרות האיסור לחשוד בכשרים מלמד אותנו עוד דבר על היהדות: שזוהי מערכת של חובות, לא רק של זכויות. אסור לנו להתנהג בדרך שעלולה לעורר חשד ולומר "לא עשיתי שום דבר פסול; מי שמתנהג בצורה פסולה הוא הזולת שמטיל בי ספק". זו אמירה נכונה; אבל אין היא מסירה מאיתנו את האחריות לנהל את חיינו בדרך שהיא למעלה מן החשד. כל אחד מאיתנו צריך לתרום את חלקו בבניית חברה של כבוד הדדי.

זה מחזיר אותנו לנושא שפתחנו בו, בקשתם של שבטי גד וראובן להתיישב בעבר הירדן. כזכור, משה אישר את בקשתם בתנאי שישתתפו תחילה במלחמתם של שאר השבטים. וכך הם

אמרו לו תלמידיו, "עד כאן?"
אמר להם: "ולואי! תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר:
'שלא יראני אדם'".⁶

יתרה מכך, אסור לחשוד באדם שהוא עובר עבירה רק על סמך הסקת מסקנות. חכמינו אמרו, "החושד בכשרים לוקה בגופו",⁷ ו"הווי דן את כל האדם לכף זכות".⁸ אם נטל ההוכחה הוא על הצופה, ועד אז אסור לו לדון את זולתו לכף חובה, מדוע מוטלת עלינו, כנצפים, החובה להתנהג בצורה שלא תעורר חשד?

התשובה היא שאיננו רשאים לסמוך על כך שידונו אותנו לכף זכות, אף כי ראוי שכך יעשו. רש"י, בפירושו לדברי משה "איכה אָשָׂא לְבַדִּי טַחְחֶכֶם וּמִשְׁאָכֶם וְרִיבְכֶם" (דברים א, יב), מציע מבט מפוכח וכאוב על חיי משה:

וּמִשְׁאָכֶם: מלמד שהיו אפיקורסין. הקדים משה לצאת, אמרו "מה ראה בן עמרם לצאת? שמא אינו שפוי בתוך ביתו". איחר לצאת, אמרו "מה ראה בן עמרם שלא לצאת? מה אתם סבורים? יושב ויועץ עליכם עצות רעות וחושב עליכם מחשבות".

אפילו משה, שהקדיש את חייו למען עם ישראל תוך התבטלות עצמית גמורה, לא הצליח לחמוק מחשדנותם של בני ישראל. חת"ם סופר הפליג וכתב כי משה דאג כל ימיו איך יצליח לקיים את מצוות "וְהִיִּיתֶם נְקִיִּים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל"; לקיים את הרישא, הוסיף, קל יותר מלקיים את הסיפא ("מישראל"). משה אף תהה אם יכול אדם למלא מצווה זו בשלמותה. אולי, אמר, לכך כיוון קהלת באומרו "כִּי אָדָם אֵין צְדִיק בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִקְטָא" (קהלת ז, כ).

עשו. כעבור שנים, יהושע כינס אותם ואמר להם שהם מילאו את הבטחתם ושהם רשאים כעת לשוב למקום שבנו בו את בתיהם (יהושע כב).

אך אז, באירופה היסטורית, נשמע שוב רחש חשדות. הפעם מסיבה שונה מעט: שבטי עבר הירדן בנו מזבח בשטחם. יתר השבטים חשדו שהם מפירים אמונים לאלוהי ישראל ומקימים מקום פולחן לאלוהים אחרים. עם ישראל עמד על סף מלחמת אזרחים. החשד היה חסר יסוד. בני ראובן וגד הסבירו שאין כוונתם להקים מקום פולחן, אלא רק לסמן שגם הם חלק מעם ישראל: שיהיה לאות ולמגן, פן בדור מן הדורות יכריזו שבטי מערב-הארץ שראובן וגד הם שבטים נוכריים כי הם חיים בעברו האחר של הנהר:

וַנֹּאמֶר: נַעֲשֵׂה נָא לָנוּ לְבָנוֹת אֶת הַמִּזְבֵּחַ - לֹא לְעוֹלָה וְלֹא לְזֶבַח; כִּי עַד הוּא בֵּינֵינוּ וּבֵינֵיכֶם וּבֵין דְּרוֹתֵינוּ וְאֶחְרֵינוּ לְעֵבֶד אֶת עֲבֹדַת ה' לְפָנָיו בְּעֹלֹתֵינוּ וּבְזִבְחֵינוּ וּבְשִׁלְמֵינוּ. וְלֹא יֹאמְרוּ בְּנֵיכֶם מִן הַיָּמִים: "אֵין לָכֶם חֵלֶק בְּה'". וַנֹּאמֶר: וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֵלֵינוּ וְאָל דְּרוֹתֵינוּ מִן הַיָּמִים: "רְאוּ אֶת תְּבַנְיַת מִזְבֵּחַ ה' אֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבוֹתֵינוּ, לֹא לְעוֹלָה וְלֹא לְזֶבַח; כִּי עַד הוּא בֵּינֵינוּ וּבֵינֵיכֶם" (יהושע כב, כו-כח).

מלחמת אחים נמנעה - על סף התהום ממש.

חשד הוא מאפיין שכיח של חיי החברה, והוא הרסני עד מאוד. התורה שמה לה למטרה לבנות חברה של חן וחסד הבנויה על אדני הצדק והרחמים, הערכות ההדדית והאמון - ועל כן היא מתמודדת עם בעיית החשד משני כיוונים. מצד אחד היא מצווה אותנו לא לשאת חשד אלא ללמד על הזולת סנגוריה ולזכותו מחמת הספק.

מנגד, היא מורה לכל אחד מאיתנו לפעול בדרך שהיא למעלה מכל חשד, וכפי שניסחו זאת חז"ל - להתרחק "מן הכיעור ומן הדומה לו"¹¹ וגם ממה שרק נדמה שדומה לו.

דבר אחד הוא להיות נקי בעיני ה'; שונה מכך הוא להיות נקי בעיני הזולת. שונה וקשה הרבה יותר. אבל זהו האתגר - לא מפני שאנו חפצים באישור ומעוניינים לרצות אלא מפני שאנו מזומנים להיות דמויות מופת, גילומים חיים של התורה, ומפני שטוב כי נוכחותנו בחיי העם תהיה מאחדת ולא מפלגת. כדברי חת"ם סופר, לא תמיד נצליח. גם כשנתאמץ מאוד יהיו לפעמים מי שיאשימו אותנו בדברים שאין לנו נגיעה בהם, כפי שהאשימו את משה. ובכל זאת עלינו להשתדל כמרב יכולנו לגלות נדיבות בשיפוטנו כלפי אחרים וקפדנות בהתנהגותנו שלנו.

סביב שולחן שבת

1. האם שפטתם פעם מישהו בצורה שגויה? איך הרגשתם כשגיליתם שטעיתם?
2. נסו להיזכר בדמות בתורה שנחשדה שלא כדין בעשיית עוול. מה קרה אז?
3. מה ההבדל בין להיות אדם טוב לבין להיראות אדם טוב?

- 1 משנה, שקלים ג, ב.
- 2 תוספתא (מהדורת ליברמן), שקלים ב, ב.
- 3 תוספתא (מהדורת ליברמן), יומא ב, ה.
- 4 שם, ו.
- 5 ירושלמי, שקלים ג, ב.
- 6 ברכות כה ע"ב.
- 7 שבת צז ע"א.
- 8 משנה, אבות א, ו.
- 9 מכות כב ע"ב.
- 10 ברכות סב ע"א.
- 11 חולין מד ע"ב; דרך ארץ זוטא ח.